

SALTANATIN KALDIRILMASININ İSTANBUL'DAKİ YANKILARI

BETÜL ASLAN*

Büyük zafer kazanılmış ve İtilâf Devletleri ile 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Bu büyük başarılar Türk Milleti'nin eseri idi. Artık Türk Milletinin gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İtilâf Devletleri ile barış masasına oturabilirdi. Durum böyle olmasına karşın İtilâf Devletleri halâ İstanbul'da bir Padişah ve onun meşrû bir hükümeti varmış gibi hareket ederek, Lozan Barış Konferansı'na Ankara'nın yanında İstanbul'dan da temsilci gönderilmesini talep ediyorlardı¹.

Mustafa Kemal Paşa İzmir dönüşü Ankara'ya geldiğinde, Barış Konferansı'na gönderilecek delege heyeti konusunda çalışmalar yapmış ve 16 Ekim 1922'de Bursa'ya gittiğinde de barış konferansına gidecek heyetin başkanlığını İsmet Paşa'nın yapmasına karar vermişti².

Bu sırada İstanbul Hükümeti de barış konferansı için hazırlıklara başlamış bulunuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tanınmayan bu hükümetin, bir barış konferansında Türk milletini temsil etmesi elbetteki hoş karşılanamazdı. İstanbul Hükümeti'nin Sadrazamı Tevfik Paşa, her ne kadar 1921 Londra Konferansı'nda söz hakkını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcilerine bırakmışsa da şimdiki tutumu aynı doğrultuda değildi.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ İtilâf Devletleri, 27 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve İstanbul Hükümeti'ni, Lozan'da 13 Kasım 1922'de toplanacak barış konferansına resmen davet etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 29 Ekim 1922'de verdiği cevapta, bu daveti kabul etmişti. (Tevfik BİYIKLI-OĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, Ankara, 1987, s.460).

² Barış konferansına gönderilecek murahhaslar ve müşavirler heyeti meselesi, İcrâ Vekilleri Heyeti'nde ve Meclis'te Mudanya Konferansı'ndan sonra görüşülmeye başlamıştı. Lozan'da büyük ölçüde bir diplomatik savaş verilecekti. Bu bakımdan Türk murahhaslarıyla müşavirler heyetinin ve bilhassa baş murahhasın seçimi büyük ehemmiyet taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'da bu vazifeye Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yı düşünmüştü (Bkz. Atatürk, *Nutuk*, C.II, 14.Baskı, İstanbul, 1981, s.682; BİYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.I, s.465-469).

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin barış konferansı için hazırlıklar yapıldığı sırada, Tevfik Paşa'nın da aynı hazırlıklar içinde olduğu görüldü³. Halbuki üç seneden beri fiilen Ankara'da içtimâ etmiş bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardı. Bu meclis kabul ettiği yeni bir Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile milletin bütün idare ve mukadderatını eline almış ve bir hükümet kurulmuştu. TBMM orduları düşmanı mağlup etmiş ve bunun bir neticesi olarak da, şimdi Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri bir barış konferansı toplamaya karar vermişti⁴. Fakat İtilâf Devletleri konferans için İstanbul Hükümeti'ne de çağrıda bulunmuşlardı. İstanbul Hükümeti de konferansa katılmaya hazırlanırken Ankara ile anlaşmayı ve birlikte hareket etmeyi amaçlıyordu⁵.

İşte daha barış konferansına resmi olarak davet edilmeden önce, 17 Ekim 1922'de, Sadrazam Tevfik Paşa bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'ya şahsî bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta, kazanılan zaferin İstanbul ile Ankara arasındaki ikiliği kaldırdığını, ulusal birliği sağlamış olduğunu belirten Tevfik Paşa, Paris Barış Konferansı'na her iki tarafın da davet edilmesinden dolayı, burada milli menfaatler doğrultusunda birlikte hareket edilebilmesi için gerekli talimatların verildiği bir şahsın Ankara'dan İstanbul'a gönderilmesini istemiştir⁶.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Temsilcisi Hamit Bey'e çektiği telgrafta, Türkiye Devleti'nin tek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin olduğunu söylüyor, "gayr-i meşru" ve "gayr-i hukukî" heyetlerin devlet işlerine karışmamalarını istiyordu⁷.

³ Seçil AKGÜN, *Halifelîğin Kaldırılması ve Laiklik*, Ankara, 1987, s.54.

⁴ Ali Fuat CEBESÖY, *Siyasi Hatıralar*, C.I, İstanbul, 1957, s.111.

⁵ AKGÜN, *Halifelîğin Kaldırılması ve Laiklik*, s.56.

⁶ ATATÜRK, *Nutuk*, C.III, İstanbul, 1981, Vesika No: 260.

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın bu telgrafını *Nutuk*'ta şöyle değerlendirmektedir: "Tevfik Paşa ihraz olunan muzafferiyetin bundan böyle İstanbul ve Ankara arasında ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki memlekette düşman kalmadı. Binaenaleyh Padişah yerinde, hükümet onun yanında, millete düşen; bu makamların vereceği evamire itaat etmektir. Bu taktirde vahdete mani elbette birşey kalmamış olur. Yalnız Ankara'dan biraz daha hizmet istemek ferasetinde bulunuyordu. O da sulh konferansına İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edileceğine binaen daha evvel, tarafımdan gayet mahremane talimatı hamil bir zaun sürat-i mümkünü ile İstanbul'a izâ-mını temin etmek idi." (ATATÜRK, *Nutuk*, C.II, s.687.)

⁷ ATATÜRK, *Nutuk*, C.III, Vesika No: 261.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Temsilcisi'ne gönderdiği bu telgraf, Sadrazam Tevfik Paşa'ya aynen verilmeyerek sadece sözle iletilmekle yetinilmiş⁸ ve bundan dolayı bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, durumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın reaksiyonunu kavrayamayan Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922'de ve bu defa doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne yeni bir telgrafla⁹ müşterek murahhas heyeti teşkili için müracaât etmiştir. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı Büyük Millet Meclisi'nde tepkiyle karşılanmış ve bu konuda Meclis'te uzun ve heyecanlı görüşmeler olmuştur.

İşte hem Babıâli'nin gerek kazanılan zafere, gerekse Lozan Barış Konferansı'na gidecek heyete ortak olma eğilimini sürdürmesi, hem de İtilâf Devletlerinin Mudanya Mütarekesi'ne rağmen Türkiye'yi ikili bir yönetim içinde görmeyi sürdürmeleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ile fiili olarak sona ermiş olan Saltanatın kaldırılması zamanını belirlemiştir. 30 Ekim ve 1 Kasım 1922'de, Meclis'te yapılan görüşmeler sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi, Saltanatı kaldıran tarihi kararını vermiş¹⁰, böylece Osmanlı Saltanatu hem fiilen ve hem de hukuken tarihe karışmıştır.

⁸ ATATÜRK, *Nutuk*, C.II, s.688. Saltanat kaldırılıp, İstanbul Hükümeti istifa ettikten hemen sonra Tevfik Paşa, 17 Ekim 1922 tarihli Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafına ne sözlü, ne de yazılı bir cevap almadığını bildiren, 4 Kasım 1922 tarihli şu telgrafi çekmiştir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesi'ne,

Tükiye Büyük Millet Meclisi'nin son celselerinden birinde taraf-ı âilelerinden vukû bulup, evrak-ı havadiste görülen beyanat-ı âliyelerinde taraf-ı senaveriden 17 Teşrin-i evvel 338 tarihiyle çekilen telgrafnameye bil-vasıta cevap itâ buyurulduğu halde, taraf-ı hulûsperveriden ikinci bir telgrafnamenin daha keşide edilmiş olduğu zıkr ve ityan kılınmış ise de, ne böyle bir telgrafname-i cevabileri vürüd etmiş, ne de meâl ve muhteviyatına dair hiç bir taraftan şifâhen olsun bir gûna tebliğ ve ifade vâki olmamış olduğundan hakikat-ı halin iblağını vecibeden addeylerim efendim."

(*İkdam*, 4 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9208).

Mustafa Kemal Paşa da bunun üzerine çekmiş olduğu telgrafta, hakikatın izhârına yardım ettiği için dolayı teşekkür etmiş ve ilk cevabın tehirine sebebiyet verenler hakkında tahkikat yapılacağını bildirmiştir. Tevfik Paşa da tekrar Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, bu durumun açıklığı kavuşmasından dolayı teşekkür etmiştir (*Vakit*, 9 Teşrin-i sâni 1338/9 Kasım 1922, Numro:1863).

⁹ Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgrafın metni için bkz. ATATÜRK, *Nutuk*, C.III, Vesika No: 263. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 2.Baskı, D.I, C. 24, Ankara, 1985, s.270.

¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler ve Saltanatın kaldırılması kararı için bkz. (Z.C, D. I, C.24, s.313-314; *Düstur*, III. Tertip, İstanbul, 1929-1934, C.III, Karar No:318, s.152).

1. Saltanatın Kaldırılması Kararının İstanbul'a Bildirilmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararı ile Hilâfet ve Saltanat birbirinden ayrılarak, Saltanat kaldırıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Rauf Bey (Orbay)'in teklifi ile 1 Kasım gecesini ve ertesi günü de bütün yurtta bayram olarak ilân etti¹¹. 2 Kasım 1922 tarihli İstanbul gazeteleri, bu tarihi kararı birinci sayfadan büyük manşetler halinde İstanbul halkına duyurdular¹².

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu tarihi kararını 2 Kasım'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsilen İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya da bir telgrafla bildirdi¹³. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında, Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden büyük memnuniyet duyduklarını belirtmiş ve ayrıca Refet Paşa'dan Padişahı ziyaret ettiği ve Saray'da yemek yediği hakkında gazetelerde çıkan yazıları münasip bir surette tektzip etmesini istemiştir¹⁴.

¹¹ Rauf Bey'in 1 Kasım 1922 tarihli TBMM oturumunda yaptığı bu teklif aşağıdadır:

"Efendim, bu akşam Risaletpenah Efendimizin velâdetlerine tesadüf etmekle Alemlî İslâm müşerrefdir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ki, hakiki millete istinat ediyor, onun da bihakkın istiklâlinin teyidedildiği gündür. Bu ikisi hürmetine bu mesut geceyi tes'iden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini bendeniz de teklif ediyorum." (Z.C, D.1, C.24, s.315-316).

Rauf Bey'in bu teklifi o günkü oturama başkanlık eden Meclis İkinci Reisi Adnan (Adıvar) Bey tarafından, el kaldırmak suretiyle Meclisin oyuna sunulmuş ve Adnan Bey bu konuda yapılan oylamanın sonucunu şu şekilde açıklamıştır:

"Prensip olarak kabul edilmiştir. Bittabi bunu kanun şeklinde de tesbit ederiz." (Z.C, D.1, C.24, s.316).

¹² Mesela Vakıf Gazetesi şu manşeti atmıştı: "Türkiye Büyük Millet Meclisi evvelki gün akdettiği tarihi bir içtimâda Saltanatın ref'ine ve Hilâfete, Hanedan-ı Osman'ın ilmen ve ahlâken erşad ve eslah olanının intihâbına ittîfâk-ı ârâ ile karar vermiştir. Türkiye Devleti Makam-ı Hilâfetin istinatgâhıdır. Büyük Millet Meclisi 2 Teşrin-i sâni ve gecesinin bayram addedilmesine karar vermiş ve belîğ bir dâa ile celseye hitam verilmiştir. Ankara büyük bir sevinç içindedir, herkes yekdiğerini tebrik ediyor." (*Vakıf*, 3 Teşrin-i sâni 1338/3 Kasım 1922, Numro:1757).

¹³ Refet Paşa Mudanya Mütarekesi gereğince Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilmiş ve İstanbul'a gönderilmişti. Ancak kendisine bu görevinden başka İstanbul ile ilgili görevlerin de verildiği ve bu süreç içerisinde Refet Paşa'nın İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bağlanması önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Betül ASLAN, *Refet Paşa ve İşgalden Kurtarılacak İstanbul'un İdaresi Meselesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.)

¹⁴ *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A=IV-17-a, D:68, F.1. Bu belgenin tam metni ekte verilmiştir bkz. EK:1.

G.Jaeschke "Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri" adlı eserinde, Refet Paşa'nın 29 Ekim'de Padişah ile bir görüşme yaparak Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin istifa etmeleri

Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi kendi âzâsından birisinin, tanımadığı bir makamla görüşmesini, kendi meşrûyetine aykırı görmekte ve böyle birşeyi kesinlikle tasvip etmemektedir.

Bunun üzerine Refet Paşa gazetelere, Padişah ile görüşmesi hakkında çıkan haberleri tekzip eden bir yazı göndermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yanlış yorumlara meydan bırakmamak için olacak ki, 5 Kasım 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde de tekzip ile ilgili bir yazı çıkmıştır¹⁵.

Saltanatın kaldırılması haberi İstanbul'da halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmış ve İstanbul gazeteleri, bu haberi İstanbul'a verirken halkın sevincini paylaşmışlardı¹⁶. Ancak bu kararın İstanbul Hükümeti'ne ve Padişah'a resmen bildirilmediğini görüyoruz. 4 Kasım günü istifa edecek olan İstanbul Hükümeti'nin Nazırları gazetelere verdikleri beyanatlarda, Saltanatın kaldırıldığı haberini gazetelerden öğrendiklerini, kendilerine resmî kanaldan ne şifahî, ne de yazılı birşey gelmediğini ısrarla vurgulayacaklardır¹⁷.

hakkında görüşmelerini kaydetmektedir. (Bkz. Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986, s.246).

¹⁵ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde bu tekzip haberi aşağıdaki şekilde verilmişti: "Bordo (Bordeaux) Ajansından naklen Anadolu Ajansı, Refet Paşa Hazretleri'nin saraya giderek birkaç saat orada kaldığı ve yemek yediğini bildirmiştir. Refet Paşa Hazretleri iki İstanbul gazetesi tarafından verilen bu hakikate mugayir haberi yine İstanbul gazeteleriyle tekzip etmiş ve buraya gönderdiği resmi telgraflarda haber-i mezkûrun tamamıyla masnû olduğunu bildirmiştir." (*Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:652.)

¹⁶ Yalnız İstanbul'da Rumca çıkan gazeteler, Padişahlığın ilgası hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilen karar aleyhinde neşriyatta bulunarak, Saltanatu ve Padişahı müdafaa etmekteydiler. (*Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro: 654.)

¹⁷ *İkdam*, 6 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro: 9208; *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759. Tarık Mümtaz Göztepe, "Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde" adlı eserinde, aynı konuya değinmekte ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararını ne hükümetin bizzat, ne de Refet Paşa vasıtasıyla Padişah'a bildirmediğini belirterek, Halife'ye ait makam tahsisatının verilmesine dahi mani olunmadığını yazmaktadır. Yine aynı yazar 1 Kasım tarihli kararı Refet Paşa'nın Yıldız Sarayı'nda Padişaha bildirdiğini, Padişahın ise "Saltanatsız bir Hilâfeti, hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşal!" diye cevap verdiğini kaydetmektedir. (Tarık Mümtaz GÖZTEPE, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul, 1968, s.14). Bu konuyla ilgili elimizde bir belge bulunmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Kasım'da Refet Paşa'ya gönderdiği ve yukarıda belirttiğimiz telgrafından sonra Refet Paşa'nın Padişah ile görüşüp Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararını bildirmiş olmasına pek ihtimal vermiyoruz. Çünkü böyle bir görüşmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hoş karşılanmayacağı açıktır.

2. İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Tanınması

Saltanatın kaldırılması İstanbul'da halk tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştı. Artık ne Padişahın, ne de İstanbul Hükümeti'nin başta kalması imkân dahilinde görülmüyordu. Bütün İstanbul halkı ve İstanbul'da bulunan resmi kuruluşlar, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararını kabul ediyor, büyük bir coşkuyla ve çeşitli vasıtalarla "Saltanat-ı Milliye"ye bağlılıklarını ilân ediyorlardı¹⁸.

İstanbul halkı, aslında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıyor, memleketi kurtaran bu hükümete minnet ve şükran duygularıyla bağlı bulunuyordu. Refet Paşa'nın buraya gelişinde yapılan benzersiz tezahürat da bu hislerin en açık bir ifadesiydi.

Bununla beraber İstanbul'da olağanüstü bir durum vardı. Sırf işgal dolayısıyla burada hususi bir idare şekli bakî kalmıştı. Halk, ister istemez bu idare ile münasebetlerde bulunuyordu. TBMM, bu durumu kabul etmiyor, fakat içte ve dışta pek çok mesele ile uğraştığından dolayı bir dereceye kadar müsamaha göstermek zorunda kalıyordu. Barış Konferansı öncesi meydana gelen vaziyet, bu hususta seri adımlar atılmasını gerektirmiş, nitekim 1 Kasım kararıyla Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığı ilân edilmiştir. Bu karar karşısında İstanbul'a düşen tek bir vazife vardı. Mademki TBMM bu kararı vermişti, artık İstanbul halkı İstanbul Hükümeti'ni tanıyamaz, mahkemeler onun adına faaliyette bulunamaz, zaten kalben Ankara'ya bağlı olan memurlar onun adına görevlerine devam edemezlerdi. Tek çare TBMM'ni bir an önce tanımak, ona bağlılıklarını bildirmektir¹⁹.

Nitekim TBMM'nin 1 Kasım tarihli kararının İstanbul'da duyulmasından sonra, İstanbul Hükümeti'nin tereddütünü gören çeşitli dairelere bağlı memurlar kendi aralarında karar alarak, TBMM'ne tabi olduklarını telgraflarla veya Refet Paşa'ya müracaat ederek bildirmeye başlamışlardır²⁰.

Refet Paşa bu durumu, 4 Kasım 1922'de, Ankara'ya çekmiş olduğu bir telgrafla bildirmiştir. Bu telgrafta belirtildiğine göre; 4 Kasım sabahı İstanbul Vilâyeti Meclisi İdare Heyetleri, Merkez ve Umum Jandarmanın Kumandanları, Polis Müdürü, Cinayet Mahkemesi Reisi ve İstinaf Müdde-i Umumiyesi, Refet

¹⁸ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

¹⁹ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

²⁰ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9208.

Paşa'nın nezdine gelerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul Hükümeti hakkındaki son kararı dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hiçbir hükümet tanımayacaklarını bildirerek, vazifelerinin sona erdiğini beyan etmişler ve bugünden itibaren İstanbul Vilâyeti ve Şehri'nin idari işlerini tayin ve tanzim için Refet Paşa'dan talimat talep etmişlerdir²¹.

Refet Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafta da görüldüğü üzere, esasen İstanbul Hükümeti kendi kendine ilga olmuştu. Çünkü İstanbul Hükümeti'ni teşkil eden bir çok resmi daire ve idare şubeleri daha hükümet istifa etmeden, onunla münasebetlerini kesmişlerdi²².

Bu meydana ilk olarak Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ni gösterebiliriz. Hamiyetlerini her meselede, herkesten evvel gösteren posta ve telgraf memurları Ankara'da Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ne çekmiş oldukları telgrafta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını belirterek, nasıl hareket edecekleri hakkında talimat beklediklerini bildirmişlerdir²³.

4 Kasım 1922 tarihinde "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"de de bir müzakere yapılarak, bunun neticesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne "arz-ı biat" edilmiştir. Fatih Belediye dairesinde Şehremini Ziya Bey'in başkanlığında yapılan toplantıda söz alan konuşmacılar, Dahiliye Nezaretinin artık geçersiz olduğunu, düştüğünü "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"nin artık Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tanıdığını ve Dahiliye Nezareti ile bütün alâkanın kesildiğini, bağlılıklarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne olduğunu söylemişler ve toplantı sonunda Refet Paşa'ya bu kararlarını belgeleyen bir mazbata vermişlerdir²⁴.

²¹ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-30.

²² *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:652.

²³ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

²⁴ Bu mazbatada şöyle deniliyor: "İstanbul Şehri Cemiyet-i Umumiye-i Belediyesi Teşrin-i sani dördüncü günü Fatih'deki devâir-i mahsusasında akt-ı içtima ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ahiren itihâz buyurulan kararı, mümessili bulunduğumuz şehir namına kabul ile şekl-i idare tamamen tayin ve takarrür edinceye kadar İstanbul Şehri umur-u belediyesini şimdiye kadar merbut makamâtta kat-i alâka eder. Kavânin ve nizâmat mevzû-i dairesinde münhasıran Cemiyetümüz taht-ı murakabesinde olmak üzere Şehremini Ziyaeddin Bey ve Şehr-emaneti vasıtasıyla tedvir edilmesine ve bu kararı el-yevm Dersaadette bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâ-yı kiramı Refet Paşa Hazretleri vasıtasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine arz ve iblağa vaki olan teklif ve cereyan eden müzakerât neticesinde müttefik karar verildiğini mübeyyin iş bu mazbatamız tanzim ve takdim kılındı." (*Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:1759.)

İstanbul Vilâyeti Meclis-i Umumisi, 4 Kasım 1922 günü öğleden sonra, Vali Vekili Abdülhak Hakkı Bey'in başkanlığında bir toplantı yaparak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını bildiren mazbatayı Ankara'ya telgrafla geçmeye karar vermiştir²⁵.

Maârif Rûesâ-i Memurini de Türkiye Büyük Millet Meclisi Maârif Vekâleti'ne bağlılıklarını bildiren bir telgraf çekmişlerdir²⁶.

"Mekâtib-i Sultani"den Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne gönderilen telgrafta ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "Saltanatı Şahsiye"den "Saltanatı Milliyeye"ye intikal kararını minnet ve şükranla karşıladıkları belirttikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olduklarını açıklamışlardır²⁷.

4 Kasım'da İstanbul Vilâyeti memurları Büyük Millet Meclisi'ne olduğu gibi Refet Paşa'ya da müracaât ederek vazifelerine devam edip etmemelerini sormuşlar ve Refet Paşa da kendilerine Büyük Millet Meclisi namına hizmetlerine devam etmeleri cevabını vermiştir²⁸.

İstanbul'daki Adliye Nezareti'ne bağlı hakimler arasında da "icra-yı kazâ"da tereddütler meydana gelmiş ve durum açıklığa kavuşuncaya kadar bütün mahkemeler tatil edilmiştir. Durumun aydınlanması için bütün hakimlerin namına İstinâf Reîs-i Evveli ve Cinayet Mahkemesi Reîsi Hulusi, İstinâf Müdde-i Umumisi Kemal ve İstanbul İkinci Cezâ Reîsi Cemil Beylerden oluşan bir hakimler heyeti 4 Kasım'da, saat 14.30'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi namına Trakya'yı teslim almaya memur Refet Paşa'yı Çapa'da ziyaret etmiştir. Refet Paşa hakimler heyetine muhâkemâtın tehirinin câiz olmadığını ve hakimler tarafından bugünden itibaren çıkarılacak olan ilânlarda ka-

²⁵ Bu mazbatada şöyle deniliyor: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bidayet-i teşekkülünden bugüne kadar İstanbul halkının fikren, amelen merbût bulunduğu Meclis-i Âli'nin 1 Teşrin-i sani 1338 tarihinde itihâz ettiği mukarrerâtı gerek şahsımız, gerek mümessili olduğumuz halk namına mütâ add ederek tebliğ buyurulacak o emre talimât dairesinde ifâ-yı vazife hasr-ı mevcudiyet ve gayret edeceğimize arz ve saltanat-ı milliyeyi idrak etmekten mütehasıl fahr ve mubâhat ile talimât ve tebrikât-ı samimiyemizi ref-i takdim ederiz." (*Vakit*, 7 Teşrin-i sani 1338/7 Kasım 1922, Numro:1761.)

²⁶ Bu telgraf şu şekildedir: "Saltanat-ı milliyenin teessüs ve ilânına binaen, İstanbul Hükümeti namına ifâ-yı vazife edilmemeğe karar verilmiştir. Fakat tatil-i faaliyetin temadisi buradaki maârif müessesesinin intizam ve idaresini ihlâl edeceğinden İstanbul'da milli idare teessüs edinceye kadar vekâlet-i celileleri namına ifâ-yı vazife olunup olunmayacağını bildirilmesi.." (*İkdam*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.)

²⁷ *İkdam*, 6 Teşrin-i sani 1338/6 Kasım 1922, Numro:9209.

²⁸ *İkdam*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

rarların Büyük Millet Meclisi namına verildiği kaydedilmek şartıyla faaliyetlerine devam edilmesi lazım geldiğini bildirmiştir. Bunun üzerine hakimler Adliye'ye giderek, saat 15'te tekrar muhâkemeye başlamışlardır²⁹.

Aynı zamanda Polis Müdürüyle Jandarma Kumandanı da Büyük Millet Meclisi namına İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya müracaât ederek, Polis ve Jandarmanın Büyük Millet Meclisi'nin emri altında bulduklarını beyan etmişlerdir³⁰.

Bu suretle kalben ve ruhen Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olan İstanbul, fiilen de meşrû idarenin emri altına girmiştir. Esasen 4 Kasım akşamından itibaren İstanbul Hükümeti istifa etmiş ve memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekli ve zahiri de olsa hiç bir hükümet kalmamıştır.

3. İstanbul Hükümeti'nin İstifası

İstanbul Kabinesi, 2-3 Kasım 1922 tarihlerinde, üst üste toplanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli Saltanatın kaldırılması kararı karşısında nasıl hareket edeceklerini görüşmüşlerdi. "Hey'et-i Vükelâ" toplantısına girmekte olan Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya, Vakit muhabiri, "Anadolu'nun Bab-ı Âliye hiç cevap vermediğine nazaran vaziyet nedir?" diye sorması üzerine, İzzet Paşa, "Bakalım. Biz herhalde memlekete hiyanet edecek insanlardan değiliz. Vatan ve millete nâfi olan bir hatt-ı hareket ittihaz edeceğiz." cevabını vermiştir³¹.

"Hey'et-i Vükela"nın Tevfik Paşa'nın başkanlığında yapmış olduğu toplantılarda, Nazırlar arasında istifa eğilimi ağır basmış ve bu durum 3 Kasım günü saat 16'da, Yıldız Sarayı'nda, Padişah'ın başkanlığında yapılan bir toplantıda da ele alınmıştır. Bu toplantıda Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyh-ül-İslam, Hariciye Nazırı İzzet, Bahriye Nazırı Salih, Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşalar hazır bulunmuşlardı³². İstifa meselesi bu toplantıda geniş olarak ele alınmıştı. Padişah yeni bir hükümetin teşkilinin imkânsızlığını belirterek, hükümetin istifa etmemesini istemişti³³.

²⁹ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁰ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³¹ *Vakit*, 3 Teşrin-i sâni 1338/3 Kasım 1922, Numro:1757.

³² *İkdam*, 4 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9207.

³³ JÄESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.248.

Ancak İstanbul Hükümeti bu şartlar altında görevine devam edemezdi. 4 Kasım 1922 tarihinde yeniden bir araya gelen Nazırlar, saat 16'da hükümetin istifasını resmen açıklamışlardır. Toplantıdan ilk çıkan Tevfik Paşa gazetecilere, "Kabinenin istifaya karar verdiğini bildirmiştir"³⁴.

Hariciye Nazırı İzzet Paşa ise toplantıdan çıkarken gazetecilere; istifalarının doğru olduğunu, beyannâme neşri hakkında bir karar almadıklarını, vekâleten göreve devam edilmeyeceğinden haberdar olmadığını söylerken³⁵ Dahiliye Müsteşarı Refik Bey Heyet-i Vükelâ'nın istifasının resmen bildirildiğini, ancak Heyet-i Vükelâ'nın yarın da gelerek vekâleten göreve devam edeceğini açıklamıştı³⁶.

Tevfik Paşa namına gazetecilere beyanat veren Ticaret ve Ziraat Nazırı Safa Bey ise hükümetin istifa ettiğini, istifa sebebinin mevcut vaziyete nazaran idareye imkan kalmaması olduğunu, Sadrazam tarafından istifalarının Padişaha sunulması için karar aldıklarını ve bu istifayla kendilerinin işinin sona erdiğini söylemiştir. Safa Bey, bu beyânatında ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararının kendilerine resmen tebliğ edilmesinden söz etmiş ve Padişah tarafından istifaları kabul edilsin edilmesin kararlarının kesin olduğunu vurgulamıştır. Safa Bey vekâleten göreve devam edilmeyeceği konusunda ise, belirsiz bir cevap vermeyi yeğlemiştir³⁷.

Görüldüğü üzere İstanbul Hükümeti artık göreve devam etmenin imkânsızlığını anlayarak istifa etmişti. Ancak bazı Nazırların durumun ciddiyetini tam manasıyla kavrayamadıkları görülmektedir. Onlar daha vekâleten

³⁴ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁵ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁶ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁷ Safa Bey'in bu beyanatu şöyledir: "Heyetimiz kâmilten istifa etmiştir. Sebeb-i istifa vaziyet-i hazıraya nazaran, devam-ı idareye imkân kalmamış olmasıdır. Kabinenin istifanâmesini Sadrazam Paşa Hazretleri'nin Hâkîpa-yı Şahaneye takdim etmesi karargir olmuştur. Hey'etimiz istifasını verdikten sonra bizim işimiz bitmiştir. Hükümetin esbab-ı istifası hakkında bir beyannâme neşr edip etmeyeceğini soruyorsunuz. Şimdilik öyle birşey yoktur. Bundan başka size söylemek istediğim bir noktada Bab-ı Âli hükümetinin gayr-i mevcut olduğuna ve Hâlifinin Meclis tarafından intihâbına dair 1 Teşrin-i sâni tarihli kararının bize resmen tebliğ edilmemiş olduğudur. Bu kararı biz evrak-ı havadisten öğrenebildik. Kabinenin hey'et-i umumiyesi istifa etmeden evvel istifalarını veren Adliye Nazırı Mustafa, Maârif Nazırı Seyid ve Şurâ-yı Devlet Reisi Tevfik Beyler istifanâmelerinde sebep zikretmemişlerdir.

"Vekâleten tedvir-i umura devam edilmeyeceğini de bittabi öğrenirsiniz.

"İstifamız kabul edilsin edilmesin kararımız katidir. Israr edeceğiz." (*İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208).

göreve devam edilip edilmeyeceği konusunda belirsiz cevaplar vermekte, hatta bazıları vekâleten göreve devam edileceğini belirtmektedirler. Halbuki artık İstanbul'da bir hükümet kalmamış, daha İstanbul Hükümeti istifa etmeden önce İstanbul'daki yönetim daireleri Refet Paşa'ya başvurarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdıklarını bildirmişler ve Refet Paşa da İstanbul idaresine 4 Kasım günü öğle vakti Türkiye Büyük Millet Meclisi adına el koymuştur.

Bu arada istifa kararlarını Padişaha bildirmeye giden Tevfik Paşa'ya Padişah, hiç değilse geçici olarak görevlerine devam etmeleri teklifini yapmış, ancak İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne intikal ettiği ve eski idare artık mevcut olmadığı için bu teklif Tevfik Paşa tarafından kabul edilmemiştir³⁸. Bunun üzerine Padişah, Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasını kabul etmek zorunda kalmıştır³⁹.

Gerçi Padişah'ın istifayı kabul edip etmemesinin artık bir önemi de yoktu. Çünkü İstanbul'da Padişah namına görev yapan bir hükümet kalmamıştı. Esasen bu bir istifa değil, bir ıskat idi⁴⁰.

İstanbul Hükümeti'nin istifası Refet Paşa tarafından 4 Kasım günü, 18.15'te Ankara'ya bir telgrafla bildirilmiştir⁴¹.

4. Refet Paşa'nın İstanbul İdaresine El Koyması

İstanbul'daki halk ve yönetim kadrolarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını bildirmeleri karşısında Refet Paşa İstanbul Şehri'ne ait vazife ve mesainin bir dakika için bile gecikmesinin muvafık olmayacağını düşünerek, İstanbul'un idaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi namına el koyduğunu açıklamış ve gazetecilere verdiği beyanatta; Büyük Millet Meclisi tarafından Türk Devleti'nin şekli hakkında alınan kararların, aslında 16 Mart 1920'den itibaren fiilen ortaya çıkan durumun bir kez daha teyid edilmesi olduğunu belirttikten sonra, yeni vaziyetin İstanbul'un her tarafında tamamen anlaşılmiş bulunduğunu, İstanbul'da devam eden idarenin artık hiçbir hakiki mahiyeti kalmadığından İstanbul Şehri ve Vilâyeti'ne ait adli ve idari bütün daire şubelerine mensup memurlar görevlerinin sona erdiğine tamamen kanî olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İstanbul hakkında alına-

³⁸ *İkdam*, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

³⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

⁴⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

⁴¹ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-27.

cak karara ve yapılacak tebligata kadar, hatta istifa edecek bir makam dahi kalmadığı için Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâsından olduğu ve İstanbul'a yakın bir mıntukada görevlendirildiğinden dolayı kendisine müracaat ettiklerini söylemiştir.

Refet Paşa beyânatının devamında, hükümetten bu hususta hiçbir talimat almamış olmasına rağmen İstanbul Şehri ve Vilâyeti'ne ait vazife ve mesainin bir dakika bile tehir etmesinin uygun olmayacağını düşünerek, tamamen şahsî mesuliyeti altında 4 Kasım 1922 öğle vaktinden itibaren İstanbul Şehri ve Vilâyeti'nin idaresini fiilen yerine getirmeleri ve görevlerine devam etmelerini bu mıntuka dahilindeki memurlara tebliğ ettiğini ve böylece yukarıda belirtilen vakitten itibaren İstanbul'da fiilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin kurulduğunu açıkça ifade etmiştir⁴².

Bu açıklamalardan sonra kendisine Padişah'ın durumunun ne olacağı ve resmi dairelerin ve memurların vaziyetinin nasıl kalacağı konusunda sorulan sorulara Refet Paşa; Padişah'ın konumunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararnameşinin tespit ettiğini, kurumların ve bunlara ait memurların görevlerine devam edeceklerini ve ait oldukları yerlere göre İstanbul Vilâyeti idaresindeki kurum ve kuruluşlara bağlı olacaklarını açıklamıştır⁴³. Neticede Refet Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi adına İstanbul idaresine, el koymuş ve bu durumu 4 Kasım 1922 günü saat 15.00'te Başkumandanlığa çekmiş olduğu telgrafla Ankara'ya bildirmiştir.

Refet Paşa bu telgrafta; İstanbul'da oluşan fiili durumu izah ettikten sonra, tamamen şahsî sorumluluğu altında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına İstanbul idaresine el koyduğunu, İstanbul Şehri ve Vilâyeti'ne ait memurlara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden alacağı talimata kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi adına görevlerine devam etmelerini tebliğ ettiğini belirterek, yeni oluşan duruma ait İstanbul'daki İngiliz Karargâhı Erkân-ı Harbiye Reisi Ganipon ile yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermiş ve Ankara'dan bir an önce emir ve talimat beklediğini yazmıştır⁴⁴.

Refet Paşa İstanbul idaresine el koyup durumu Ankara'ya bildirdikten sonra İstanbul Hükümeti istifa etmiştir. Refet Paşa bunun üzerine aynı gün saat 18.15'te Ankara'ya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na tekrar bir

⁴² *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁴³ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁴⁴ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-30. Bu telgraf sureti ekte verilmiştir. bkz. Ek:2.

telgraf çekerek; İstanbul Hükümeti'nin 4 Kasım saat 16'dan sonra istifa ettiğini bildirmiş, ayrıca İstanbul' un idaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına el koymasıyla ilgili geniş açıklamalarda bulunarak, bu duruma İstanbul'daki İngiliz ve Fransız generallerinin karşı olmadıklarını, hatta kendisine memnuniyetlerini bildirdiklerini açıklamış ve İstanbul halkının da bu intikalden büyük sevinç duyduklarını belirtmiştir. Refet Paşa bu telgrafta Padişah'ın yarın istifa edebileceğinin duyularının alındığını da yazarak, bir an önce emir ve talimat gönderilmesi isteğini tekrarlamıştır⁴⁵.

5. İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne Bağlanmasının İstanbul Halkı Arasındaki Yankıları

İstanbul'un idaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçmesi halk arasında büyük sevince yol açtı. İstanbul halkının heyecanına ve coşkusuna yer veren 5 Kasım 1922 tarihli İkdâm Gazetesi; bütün İstanbul ahâlisinin tâbiyet için mazbatalar imza ettiğini, herkesin evini bayraklarla donattığını, şehrin her mahallesinde ayrı ayrı sevinç gösterileri ve tezahürat yapıldığını, öğrencilerin öğretmenleri ile birlikte ellerinde bayrakları milli marşlar söyleyerek tezahüratta bulduklarını yazmaktaydı⁴⁶.

5 Kasım'da, İstanbul'da, onbinlerce halkın ve bütün mekteplerin katılımıyla Sultan Ahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapılmış ve üç sene evvel Sultan Ahmet ve Ayasofya Cami-i Şerifleri arasında dalgalanan siyah ve matemli bayrakların yerine, kırmızı bayraklar asılmıştı⁴⁷.

Dar-ül-fünûn tarafından tertip edilen mitinge onbinlerce kişi katılmış ve birçok nutuklar atılmış, marşlar söylenmiştir. Çok sayıda konuşmacının katıldığı mitingde, Nezire adlı bir hanım konuşmacı da, duyduğu sevinç ve mutluluğu şöyle dile getirmiştir:

"Bugün Türk tarihi en büyük günlerinden birini yaşıyor. Esasen Türk Milleti'nin bu son senelerde, asırların hazırlayamayacağı büyük inkılâplar geçirmesi, kendi kendisini idare edebilecek bir şuur vermiştir. Artık Türk Milleti kendi kendinin hâkimidir ve kendi hâkimiyetinden başka bir hâkimiyeti tanımaz. Bu milli ve ulvî hakikatin yaşandığı bu mesut ve mukaddes

⁴⁵ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-27. Refet Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çektiği bu telgraf ekte verilmiştir. bkz.. Ek:3.

⁴⁶ İkdâm, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁴⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

günü tebrik etmekle iftihar ederiz. Yaşasın Hâkimiyet-i Milliye, Yaşasın Milli Ordu ve onu hazırlayan büyük kalpli Anadolu Kadını!"⁴⁸

Büyük bir heyecan içinde geçen mitingin sonunda Dar-ül-fünûn Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Saltanat-ı Milliye Bayramı için Dar-ül-fünûn tarafından düzenlenen mitingde İstanbul halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılığını bildirmek için Dar-ül-fünunu kendilerine vasıta seçtikleri için şeref duyduklarını bildirmişlerdir⁴⁹. Kadıköylüler de belediye dairesi önünde toplanarak Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını parlak tezahürat ile ilân etmişler ve burada milli bayramı teyid eden birçok konuşma yapmışlardır. Ahâli namına konuşan eski Dahiliye Matbaası Müdürü Fazlı Necip Bey, halkın bu mutlu gününü tebrik ettikten sonra günün anlam ve önemine değinerek artık istibdadın yıkılıp Saltanat-ı Milliye'nin kurulduğunu ve bunun kuvvetinin Anadolu'daki en yaşlı kadınlara kadar tesir ederek vatan ve istikbâl aşkı ile mucizeler meydana getirdiğini ve bu sayade vatanın düşmanlardan temizlendiğini ifade etmiş ve konuşmasını "Yaşasın Halk Hükümeti, Yaşasın Saltanat-ı Milliye" sözleriyle bitirmiştir⁵⁰.

İstanbul'da yapılan tezahürat ve gösterinin en fazla olduğu yerlerden birisi de "Şark Mahfili" idi. Bütün İstanbul ahâlisi, Dar-ül-fünûn, resmi ve özel kız ve erkek mektepleri "Şark Mahfili"nin önünde Refet Paşa'yı selamlamışlar ve Refet Paşa da bu içten tezahürat karşısında gençliğe seslenerek, böyle asil bir millete mensup olmaktan dolayı iftihar etmeleri gerektiğini ve istikbâlin onların elinde olduğunu ifade etmiş ve halkın bayramını kutlamıştır.

6. Saltanatın Kaldırılması ve İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İdaresine Geçmesi Karşısında Padişah'ın Tutumu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Saltanatı kaldıran 1 Kasım 1922 tarihli kararının İstanbul'da duyulmasından sonra, Padişah'ın bu karar karşısında nasıl bir tavır takınacağı merakla beklenmeye başlanmıştı. Acaba Padişah tahttan ferâgat edecek miydi? Yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kararını tanımayarak, Saltanatta kalmakta direnecek mi idi?

Birkaç günlük bir sessizlikten sonra, İstanbul gazetelerinde, bu konuda bazı haberler çıkmaya başladı. Ancak bu haberler birbirini tutmuyordu. Me-

⁴⁸ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

⁴⁹ *İkdam*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:9209.

⁵⁰ *Vakit*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:1760.

sela; 5 Kasım tarihli *Vakit Gazetesinde*, Padişahın Pazar günü istifa edeceği, feragatnâme suretinin tanzim edildiği ve aynı zamanda memleketi terketmesinin mümkün olabileceği⁵¹ haberi yer alırken yine aynı gazetede *Tevfik Paşa'nın* vermiş olduğu bir beyanatta; Padişahın tahttan feragat niyetinin olmadığı gibi bir seyahat için de sebep görmediğini ve kendisinin itham altında bulunduğu için millete hesap vermek arzusunda olduğunu bildirmiştir⁵².

Basında Padişah'ın görevinden istifa edeceği konusunda çıkan bazı haberler ve 4 Kasım'da İstanbul Hükümeti'nin istifası Refet Paşa'yı, Padişah'ın tahttan ferâgat edeceğine inandırmış olmalı ki, 4 Kasım 1922 akşamı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çektiği telgrafta "Padişah'ın yarın görevinden istifa edeceğinin söylendiğini" belirtmekteydi⁵³.

Fakat Sultan Vahidettin, çok geçmeden tahttan ferâgat edeceği hakkında basında çıkan şâyiaları, yine basın aracılığı ile yalanlayacaktır. 6 Kasım 1922 tarihinde, *Tevhid-i Efkâr Gazetesinde* "Saray Saltanattan da, Hilâfetten de vazgeçmiyor" başlığı ile çıkan yazıda⁵⁴, Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, Hâlifenin ferâgat hakkında hiçbir kararı olmadığını, bu hususun düşünülmeyeceğini, hatta (Mehmed-i Sadis) Han'ın ne Saltanattan, ne de Hilâfetten katiyen ferâgat etmemeğe karar verdiğini söyleyerek, deveran eden haberlerin asılsız olduğunu beyan etmiştir.

Yine 7 Kasım tarihli *İkdam Gazetesinde* de; aynı meyanda haberler yer almıştır⁵⁵.

Padişahın tahtta kalma konusundaki bu tavrı devam ederken eski Dahiliye Nazırlarından Ali Kemal'in tevkif edilerek, İzmit'e götürüldüğü⁵⁶ haberi, Saray'da bir bomba tesiri yapmıştır⁵⁷. Gerek bu olay ve gerekse Padişah'ın tahttan ferâgat etmeme konusundaki tutumu, çevresindeki kişilerin birer bi-

⁵¹ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

⁵² *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

⁵³ C.A.A., A:IV-17-a, D:68, F:3-27.

⁵⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

⁵⁵ *İkdam*, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

⁵⁶ Bu konuda bkz. Hüsni HİMMETOĞLU, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.II, İstanbul, 1975, s.335, s.426-427; Sadi BORAK, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, Ankara, 1962, s.172-178; Refik Halit KARAY, *Minelbâb İlelmihrab*, İstanbul, 1964, s.217-218; Falih Rıfkı ATAY, *Çankaya*, İstanbul, 1984, s.341-342.

⁵⁷ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.248.

rer Saray'dan ayrılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne biat etmelerine sebep olacaktır⁵⁸.

Bu şartlar altında Padişahın durumu ne olacaktır? Bu soruyu kendisine soran gazetecilere Refet Paşa'nın vermiş olduğu cevap kesindir. O'na göre, bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararnameyle tespit edilmiştir. Memlekette herkes milli hukukun kat'i kanunlarına uymakla zorunludur⁵⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Vahidettin'in tahtı bırakmasını istiyordu. Ancak Padişah ne tahttan ne de Hilâfetten vazgeçmiyordu. İşler bir çıkmaza girmişti. Padişah'ın zorla tahttan indirilmesi de büyük meselelere yol açabilirdi.

İşte bütün bu meseleler, Padişah'ın 17 Kasım 1922'de ülkeden ayrılmasıyla⁶⁰ bertaraf olacaktır. Bu arada Padişahın memleketten ayrılmadan birkaç gün önce Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurma girişimi olmuş fakat bu girişimden bir sonuç alınamamıştır⁶¹. Sultan Mehmed Vahidettin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım kararına ve çevresindekilerin bir bir kendisini terk etmelerine rağmen tahttan ve Hilâfetten vazgeçmek istememiştir. Hatta 17 Kasım'da ülkeyi terk ederken hilâfet üzerindeki haklarını muhafaza ettiğini

⁵⁸ *İkdam*, 7 Teşrin-i sani 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

⁵⁹ *İkdam*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁶⁰ Padişah 16 Kasım Perşembe günü memleketi terk etme kararını kesin olarak vermiş ve muhtemelen işgal kuvvetleri erkânı ile temasa geçtikten sonra İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Generali Harrington'a müracaat etmişti. Ancak Sultanı kaçırmakla suçlanmak istenmeyen Harrington, bu sığınma isteğinin yazılı yapılmasını talep etti. Bunun üzerine Vahidettin "Hâlîfe-i Müslimin" imzasıyla iltica talebini yazarak, kayınbiraderi İbrahim Zeki ile Harrington'a gönderdi. Bu iltica talep yazısı şudur:

"Dersaadette İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Sir Harrington Cenaplarına.

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devlet-i fahimânesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahâre naklimi talep ederim, efendim."

(CEBESÖY, *Siyasi Hauralar*, C.I, s.138).

⁶¹ CEBESÖY, *Siyasi Hauralar*, C.I, s.138. Bu konuda jaeschke şunları kaydetmektedir: "Sultan 13 Kasım'da Başmabeyincisi Ömer Yaver Paşa'yı Refet Paşa'ya gönderdi. "Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmek istiyorum. Bir emin adamını memur etsin. Bunun için kendisine açık telgraf mı çekeyim, mektup mu yazayım, yoksa siz mi cevap veririniz?" Mustafa Kemal, Refet Paşa'ya: "Vahidettin evvel emirde bu arzusunu yazılı olarak yapsın, ondan sonra görüşebiliriz" diye cevap verdi. Refet Paşa bu haberi ayın 15'inde Ömer Yaver'e gönderdi ve ayın 16'ında, aynı haberi Fahri (Engin) vasıtasıyla tekrarladı. Fakat başka bir haber alamadı. Acaba Padişah, Mustafa Kemal'e ne yazmak istemişti? Bunu tasavvur etmek güçtür." (JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.250.)

söyleyerek, en çok Müslüman tebâya mâlik olan İngiltere'ye sığındığını belirtiyordu⁶².

7. Saltanatın Kaldırılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul İdaresi'ne El Koyması Karşısında Müttefiklerin Tutumu

Müttefik Devletler gelişen olaylar karşısında fazla bir tepki göstermekle beraber İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinin kurulmasıyla birlikte burada bulunan kendi kuvvet ve temsilciliklerinin konumlarının aynen muhafaza edilmesi hususu üzerinde özellikle durmuşlardı. Bu durum Refet Paşa'nın İstanbul'un idaresine el koyduktan hemen sonra, İstanbul'daki Müttefik generalleriyle görüşmesi sonucunda Ankara'ya çektiği telgrafta da açıkça görülmektedir. Refet Paşa 4 Kasım günü Ankara'ya çekmiş olduğu bu telgrafta; İstanbul'da, İstanbul Hükümeti yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinin kurularak faaliyete başladığını 4 Kasım 1922 saat 16.00'dan sonra İstanbul'daki Müttefik Devletlerin generallerine resmen bildirildiğini ve generallerin kendisini tebrik ederek memnuniyetlerini ifade ettiklerini yazmaktaydı⁶³.

Refet Paşa aynı gün çektiği ikinci bir telgrafta da; İngiliz Karargâhı'na gönderilen irtibat subayına, İngiliz Genelkurmay Başkanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği 1 Kasım 1922 tarihli karara ait bazı sorular yönelttikten sonra İstanbul için Anadolu'dan vali gönderilip gönderilmeyeceğini sorduğunu, irtibat subayının bunun muhtemel olduğu cevabını vermesi üzerine de, "bu hususlar sizin iç işinizle ilgili olduğundan biz hiçbir suretle buna karışmayız" şeklinde beyanda bulunduğunu belirtmiş, fakat yine aynı kişinin İstanbul ve çevresindeki mevcut statükonun muhafaza edilmesi, mütareke gereğince tayin edilen mıntukada Türk ordusunun askerî vaziyetine riayet olunulacağı ve Anadolu'dan gelecek askerî ve mülkî memurların İs-

⁶² JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.252.

⁶³ 4 Kasım 1922 tarihli telgraf sureti aşağıdadır: "İstanbul'da esasen Hükümetimce tanınmamış bulunan, İstanbul Hükümeti usûl-i idaresi yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin icrâ-yı hükümete başlamış bulunduğunu, bugün 4.11.338 saat dört sonrada, Generaler içtimânda resmen kendilerine beyan eyledim.

"Generaller müttefikân izhâr-ı memnuniyet eyledikleri gibi, İngiliz Generali Harrington bu tarz-ı hareketimden dolayı memnuniyetini izhâr ile beyan-ı tebrikat eyledi. Fransız Generali Şarpi (Charpy), keyfiyetin mahiyet-i siyasiyesi dolayısıyla komiserlere ve hükümetine arz-ı malûmat eylemek kaydıyla beyan-ı memnuniyet eyledi." (C.A.A., A:IV-17-a, D:68, F:3-27.)

tanbul'daki uluslararası polis, inzibat heyetleriyle birlikte hareket etmesi konularında teminat verilmesini istediğini de ifade etmiştir⁶⁴.

Bu arada Avrupa basınında da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin almış olduğu kararlara tepkisiz yazılar çıkmaya başlamıştı. Mesela Anadolu Ajansı'nın 4 Kasım tarihi ile Paris basınından bildirdiği bir haberde: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce alınan kararlar Türklerin milli emellerine ulaşmak için azimli bir şekilde harekete karar verdiklerinin bir delilidir"⁶⁵ denilmektedir.

İngiliz basını da, yeni idareyi olumlu karşılamaktadır. 7 Kasım tarihli İkdâm Gazetesi, İngiliz basınından alarak yayınladığı haberde; "İngiliz gazetelerinin umumiyetle yeni Türkiye'de demokratik usûlün galip geleceğini, yeni idarenin askeri başarılarından sonra artık siyasi alanda da tecrübe sahibi olduklarını göstermeleri gerektiğini" ifade ettiklerini yazıyordu⁶⁶.

İngiliz basını, Osmanlı Saltanatının kaldırılmasına bu şekilde bakarken, İngilizlerin ilgilendiği asıl konunun yakında yapılacak olan barış konferansı olduğu anlaşılmaktadır. İngiliz Times Gazetesinden, İkdâm Gazetesinin yaptığı bir iktübastaki, barış konferansında İngiliz isteklerinin ne olacağı açıkça bildirilmektedir. Times'a göre; şimdiki vaziyette İngiltere'nin yalnız kendi menfaatlerini düşünmesi gerektiği belirtildikten sonra, Türkiye'de yapılacak en esaslı şeyin eski kapitülasyonların yerini tutacak ve ticarete emniyet ve eşitliği temin edecek esasları kurmak olduğunun altını çizmiş, Türkiye'de kalacak azınlıkların münasip surette himayelerinin teminine manevi olarak mecbur olduklarını ifade ederek, Boğazların serbestisi için de fiili teminata muhtaç oldukları vurgulanmıştır⁶⁷.

Bu arada Fransız Le Petit Parisien Gazetesinde çıkan bir makalede; Türkiye ile ihtilâfaun ancak, Türkler Padişahı hal ile iktifa etmeyerek, sulhun aktünden evvel İstanbul'a askeri kuvvet yerleştirdikleri takdirde baş göstereceği belirtilmekte ve Türklerin içişlerine karışmak istemeksizin Padişah'ın halli ve Hâlifenin yeni şekilde seçimi keyfiyetinin önemli sonuçlar doğurabileceğini, özellikle Türk olmayan milyonlarca Müslümanı şaşırabileceğini yazmaktaydı⁶⁸.

⁶⁴ C.A.A., A:IV-17-a, D:68, F:3-30.

⁶⁵ Hakimiyet-i Milliye, 8 Teşrin-i sâni 1338/8 Kasım 1922, Numro:655.

⁶⁶ İkdâm, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

⁶⁷ İkdâm, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁶⁸ İkdâm, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

Görülüyor ki Fransa da, İngiltere gibi İstanbul idaresinin değişmesini Türklerin içişleri olarak alıyor, fakat İstanbul'a sulhtan evvel Türk askerinin gelmesini arzu etmiyordu.

5 Kasım 1922 tarihinde, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul idaresine el koyduğunun ikinci günü, Hariciye Vekili İsmet imzasıyla, İstanbul'daki İtilâf Kuvvetleri temsilcilerine bir nota verildi. İtilâf Devletlerinin şiddetli protestolarına sebep olacak nota sureti Hamit Bey aracılığı ile Müttefik temsilcilerine iletildi⁶⁹. Bu notada Ankara Hükümeti tarafından İstanbul Vilâyetinde asayışı temin ve işlerin yürümesi için ilgili dairelere emir ve talimat verildiğini, bu durumda İtilâf Devletleri kuvvetlerinin artık İstanbul bölgesinde kalmasına lüzûm ve imkân olmadığını bildirmekte ve onların İstanbul'u boşaltmalarını istemekteydi. Bu notaya karşı Müttefik kuvvetler temsilcilerinin tepkisi büyük olmuş ve hemen Ankara Hükümeti'ne karşı bir nota vererek; antlaşmalara açıkça uymayan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınan tedbir ve kararlardan vazgeçilmediği takdirde durumdan bağlı oldukları hükümetleri haberdar edeceklerini bildirmişlerdir⁷⁰.

İngiliz ajansı; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından İstanbul ve boğazların tahliyesi talebinin terkedilmesi hususunda hükümete bir ihtar verilmesi ve bu talepten vazgeçilmemesi halinde Müttefiklerin İstanbul'da örfi idare ilan edebileceği ikazını içeren bir telgrafı İstanbul'a göndermiştir⁷¹.

Fransız basını da bu durum karşısında tepki göstermiştir. 7 Kasım tarihli Le Gaulois 'da; "Hayal Kırıklığı" başlığı altında Ankara Hükümeti'nin tutumunun, ona karşı güvensizlik gösteren Lloyd George'u haklı çıkardığını, bu hükümetin çeşitli girişimlerinin kabul edilmeyeceğini, "Bereket versin İngiliz Donanmasının Boğaziçinden uzaklaşmaması bulunduğunu"⁷² yazıyordu.

Fransız kamuoyunun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti konusundaki görüşlerini en doğru biçimde belki de Jacques Bainville Gazetesi yansıtmış ve zaman zaman Türk tezini dahi savunmuştu. Fakat o da Kasım

⁶⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, İkinci Baskı, Ankara, 1985, D.I, C.3, s.1012. Bu nota sureti ekte verilmiştir. Bakınız. Ek.4.

⁷⁰ *İkdam*, 10 Teşrin-i sâni 1338/10 Kasım 1922, Numro:9212.

⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i sâni 1338/8 Kasım 922, Numro:658.

⁷² Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, 1988, s.331.

1922 başlarında, çok ani bir değişme ile Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum takınmıştır. Kasım ayı içinde bu gazetede çıkan bir yazıda; Sultanı tahttan indiren, İstanbul'un kendilerine iadesini ve pek çok şey isteyen Türkler artık Milliyetçiler değildir. Bunlar ihtilâlcî fanatiklerdir. Fransız çıkarlarının çok önemli olduğu ve Fransa'nın prestijinin bağlı bulunduğu bir büyük kenti onlara teslim etmek imkânsızdır, şeklinde yazılmaktaydı⁷³.

İstanbul'da bulunan Müttefik fevkalâde komiserleri bu durum karşısında birlikte hareket etmek için bağlı buldukları hükümetlerden yetki almışlardı⁷⁴. Görülüyor ki İstanbul'da çıkarlarının tehlikeye gireceğini düşünen Müttefik Devletler, Ankara Hükümeti'ne karşı birlikte hareket etmek hususunda anlaşmışlardı. Onlara göre, İstanbul'u terk etmeleri söz konusu olamazdı. Bu arada İstanbul'da bulunan Müttefik Generalleriyle Refet Paşa arasında bir çok görüşme olmuş ve Müttefik Generalleri, İstanbul'u ancak sulh yapıldıktan sonra terk edebileceklerini Refet Paşa'ya ilemişlerdi⁷⁵. Bu yüzden Refet Paşa'nın Müttefik Generallerle yapmış olduğu görüşmeler gergin bir havada geçmiş ve pek çok konuda aralarında anlaşmazlık baş göstermiştir⁷⁶.

5 Kasım tarihli, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın notasına Müttefik Devletlerin yukarıda da belirttiğimiz gibi büyük bir tepki göstermeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Refet Paşa'nın en azından sulhün akdine kadar genel durumun bozulmaması için geri adım atmasına

⁷³ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, s.333.

⁷⁴ İkdâm Gazetesinin Londra basınından alarak yayınladığı bir haberde, bu konuya şöyle değiniliyordu:

"Ankara Hükümeti namına kuva-yı milliye mümessilleri tarafından Müttefikin berri ve bahri kıtaatının tahliyesi, İstanbul'daki jandarma ve polis idaresindeki Müttefikin kontrolünün lağvı ve muhtelif muhâkemenin seddi hususunda dermiyan edilen metâlibat Paris, Roma ve Londra'da gayr-i kabil kabul telakki edilmektedir. Bu metalibat 1918'de aktedilen Mondros Mütarekenâmesi ahkâmına muhaliftir. Zira Müttefikler İstanbul'u mezkûr mütarekenâme mucibince işgal etmişlerdir. Bu sebepten dolayı Müttefikin Fevkalâde Komiserleri asayişî muhafaza etmek üzere lâzım addettikleri hatveleri almak hususunda salâhiyet-i tamme almışlardır. Matbuat Müttefiklerin itihâdını hareretle karşılıyor. Mösyö Bonarlaw irâde ettiği bir nutukta demiştir ki: "Siyasetimizin mihverî müttefiklerle müttehîd hareket etmekten ibaret olmalıdır. Aksi takdirde Avrupa bir uçuruma düşecektir. Şark-i Karîb vaziyetinin anahtarı İstanbul'da olmayıp Londra, Paris ve Roma'dadır. Şimdiye kadar atukları hatvelerde İstanbul'daki Müttefikin Mümessilleri müttehîd hareket etmişlerdir." (*İkdâm*, 10 Teşrin-i sâni 1338/10 Kasım 1922, Numro:9213).

⁷⁵ *İkdâm*, 9 Teşrin-i sâni 1338/9 Kasım 1922, Numro:9212.

⁷⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i sâni 1338/8 Kasım 1922, Numro:658.

sebepl olmuştur. Refet Paşa İstanbul'daki Le Petit Parisien muhabirine, bu nota hakkında verdiği demeçte; Biz sadece İstanbul ve Boğazların Müttefikin Kıtaatı tarafından tahliye edilmesi talebinde bulunduk. Bu talebimizde bir zorlama yoktur, mesele yanlış anlaşılımıştır, demiştir. Ayrıca Müttefik Generaleri ile de görüşerek, notanın taraflarından yanlış anlaşıldığını, Türkiye'nin Mudanya Mukavelenâmesi'ne hürmet gösterdiğini ve İstanbul'daki Müttefik Devletlerin işgalini tanımakta olup, tesbit edilen hatu geçmeyeceklerini bildirdiğini söylemiştir⁷⁷. TBMM Hükümeti çıkabilecek olumsuzlukları dik-kate alarak, bu konunun üzerine daha fazla gitmemiş ve çözümü barış konferansına bırakmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İstanbul'da Türkler için 16 Mart 1920'de İtilâf Devletleri'nin işgaliyle başlayan esaret yılları; Anadolu'da verilen Milli Kurtuluş Hareketi'nin başarıya ulaşması, Mudanya Mütarekesi ve akabinde 4 Kasım 1922'de İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin kurulması ile gelişen süreç sonunda Lozan'da yapılan anlaşma gereğince 2 Ekim 1923'te, işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasıyla sona ermiş ve 6 Ekim 1923 tarihinde Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk birlikleri İstanbul'a girmiştir⁷⁸.

⁷⁷ *İkdam*, 11 Teşrin-i sâni 1338/11 Kasım 1922, Numro:9214.

⁷⁸ Hüsnü ERKİLET, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?", *Yakın Tarihimiz*, c.III, S.32, (4 Ekim 1962), s.163-164.

EK-1: 1 Kasım 1922 Tarihli Saltanatın Kaldırılması Kararını İstanbul'da Refet Paşa'ya Bildiren Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı

Şifre

Ankara

Makina Başında

2.11.38

2

bih

640

Dersaâdet Refet Paşa Hazretlerine,

Faaliyetinizden ve teşebbüsünüzden, bunların âsârından bütün arkadaşlar memnunuz. Verdiğiniz malumattan Hey'et-i Vekile'yi aynen haberdar etmekteyim. Makam-ı Saltanat ve Hilâfet hakkında Meclis'in dün vermiş olduğu karara geç muttalî olursunuz mülâhazasıyla ber-vech-i âtî şifre ile arz ediyorum. Zât-ı devletinizin Padişahı ziyaret ve Saray'da yemek yediğinizi gazeteler yazdı. Meclis'te bu hususta kıl ü kal ve sual vardır. Bunu sûret-i müna-sebede tezkib buyurmanız muvafık olur. Ben gayr-i vaki olduğumu söyledim. Esbâb-ı mucibeden sarf-ı nazarla mukarrer mevad ber-vech-i âtîdir.

Başkumandan
Mustafa Kemal

SURET

1- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunuyla Türkiye halkı hukuk-u hâkimiyet ve hükümlerini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-i kabili terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve irâde-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve hey'eti tanımamağa karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekli hükümeti 16 Mart 336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2- Hilâfet, Hanedan-ı Âli Osman'a ait olup Halifelîge Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşed ve ıslâh olanı intihâp olunur. Türkiye Devleti Hilâfetin istinatgâhidir.

Kapadım fi 2 11/338

3

Keşide ettirdim

Lütfü"

EK- 2: Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya 4 Kasım 1922 Günü Saat 15.00'te Çektiği İstanbul İdaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Adına El Koyduğuna Dair Telgraf

"Başkumandanlığa

Madde 1- Bugün 4.11.38 öğleden evvel nezdime gelen İstanbul Vilayet Meclisi İdare Hey'etleri, Merkez ve Umum Jandarma Kumandanları, Polis Müdürü ve Cinayet Mahkemesi, İstinaf Müdde-i Umûmiliği, İcra Memurluğu, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul Hükümeti hakkındaki son mukarreratına tevfikân bade-ma Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden maâdâ hiçbir hükümeti tanımayacakları cihetle buradaki vazifelerinin hitama erdiğini beyan ve bugünden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına İstanbul Vilâyeti ve Şehrinin umur-u idariyesini tayin ve tanzim için benden talimat talep eylediler. Cevaben İstanbul Vilâyeti halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi mukarreratına tevfikân elyevm yegâne hükümet-i meşruâmız bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresine arz-ı tab'iyet ve intikal hususunda göstermiş olduğu bu talebi derhal kabul ve icâbatına mu-tavaat etmekten başka yapılacak bir şey olmadığını, keyfiyeti hükümetime arz ederek İstanbul idaresine ait talimat-ı lâzıme talep edeceğimi ve bu talimatın vürûduna kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir âzâsı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Başkumandanlığın İstanbul'a en yakın bir mınukaya memur fevkalâde mümessili sıfatıyla her türlü mesûliyeti üzerime alarak buradaki işlerin tanzimine mecburiyet hissettiğimi ve vürûd edecek talimata intizâren Türkiye Büyük Millet Meclisi adına icrâ-yı vazifeye devam etmelerini kendilerine tebliğ ettim.

Madde 2- Bu sabah alelâde bir vesile ile İngiliz Karargâhına celbedilen irûbat zabıtimize, İngiliz Erkân-ı Harbiye Reîsi Ganipon, İstanbul ve Hâlife hakkında Millet Meclisi'nin verdiği son mukarrerata ait bazı sualler sorduktan sonra, İstanbul için Anadolu'dan vali vesaire gelip gelmeyeceğini sormuş ve muhtemelen aldığı cevap karşısında şayan-ı dikkat mütaâlatı ilave eylemiştir. Bu hususat sizin umur-u dahiliyenize ait olduğu için biz hiç bir vecihle karışmayız. Yalnız İstanbul ve civarında statükonun muhafaza ve mütarekenâme mucibince tayin edilen mınukada ordularımızın askerî vaziyetine ri-âyet olunacağı ve Anadolu'dan gelecek memurin-i mülkiye ve inzibatîyenin ve İstanbul'daki Beynelmîlel Polis İnzibat Hey'etleriyle muvakkaten teşrik-i mesâi etmesi gibi hususatta teminat isteriz demiştir. Esasen evvelce takarrür

eden bir içtimâda bulunmak üzere şimdi Generaller Konferansına gidiyorum.

Madde 3- Bu husustaki emir ve talimat-ı devletlerine muntazırım. Buradaki işlerin bir an için bile sekteye uğramaksızın tanzimini en mühim hakk-ı esâsi telakki ediyorum.

Madde 4, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâsetine, Başkumandanlığa ve İcrâ Vekilleri Hey'et-i Riyâsetine 4.11.38 ve 26 numra ile saat 3 sonrada arz edilmiştir.

Refet"

EK-3: Refet Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne Çektiği İstanbul'daki Gelişmeleri Bildiren Telgrafi

4.11.1338

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâsetine

1- *İstanbul Kabinesi bugün saat 4 sonrada istifa etmiştir.*

2- *4.11.38 tarih ve saat 4 sonra işaretli şifremle arzettiğim esbaba binaen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kalemine idare-i umur için benden talimat talep eden İstanbul Belediye Meclisi idare hey'etleriyle, Jandarma ve Merkez Kumandanlıklarına, Polis Müdüriyetine, İstinaf Müdde-i Umumiliğine, İcra Memurluğuna ve Cinayet Mahkemesine 4.11.38 zevelden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına ifâ-yı vazife eylemeleri hakkında talimatta bulunduğumu yalnız bu babda hükümetten hiçbir talimat almamış olduğumu, mamafih Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bir âzâsı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul'a en yakın bir mınukaya memur-ı fevkalâde mümessili sıfatıyla ve tamamen şahsi olarak böyle bir tebligatta bulunmağa mecburiyet hissettiğimi, binaen-aleyh bugün zevelden itibaren İstanbul'da esasen hükümetimce tanınmamış bulunan İstanbul Hükümeti usûl-i idaresi yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin icrâ-yı hükümete başlamış bulunduğu, bu gün 4.11.38 saat dört sonrada Generaller içtimânda kendilerine resmen beyan eyledim.*

3- *Generaller müttefikan izhâr-ı memnuniyet eyledikleri gibi, İngiliz Generali Harrington bu tarz-ı hareketimden dolayı memnuniyetini izhâr ile beyan-ı tebrikât eyledi. Fransız Generali Şarpi keyfiyetin mahiyet-i siyasiyesi dolayısıyla komiserlere ve hükümete arz-ı malumat eylemek kaydı ile beyan-ı memnuniyet eyledi. İstanbul tarz-ı idaresi teferruatı hakkındaki suale cevaben ancak Ankara'dan alınacak talimattan sonra görüşülebileceğini ve bu hususta Mudanya Mütarekenâmesi'ne istinaden tamamen anlaşabileceğimizi ilave eyledim. Bugünkü Genaraller içtimâi sonrası tafsilatı ayrıca bir şifre ile arz edeceğim.*

4- *İstanbul halkı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresine bilfiil intikalinden dolayı sürûrlar içindedir. Bu tarihi geceyi tes'îden fener alayları tertip ediyorlar.*

5- *Padişah'ın yarın istifa edeceği söyleniyor.*

6- 4.11.38 tarih ve saat üç sonra işaretli şifremde rica ettiğim talimatın bu gece yetiştirilmesini istirham eylerim.

7- Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne, Başkumandanlığa, İcrâ Vekilleri Hey'et-i Riyâseti'ne 4.11.38 saat 6.15 sonrada arzedilmiştir.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümeti ve Başkumandan Namına Trakya'yı
Tesellüme Memur
Mirliva Refet"*

Ek-4: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili İsmet Bey'in İstanbul'daki İtilâf Devletleri Temsilcilerine Verdiği 5 Kasım 1922 Tarihli Nota

"Dersaadette Düvel-i İtilâfiye Mümessillerine ,

Türkiye'de şahsi saltanatın ilgâsı üzerinde İstanbul halkının vicdan-ı mil-liden feveran eden tuğyan ile Anavatan idaresine iltihâk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tesis eylediklerini ihbar ile kesb-i şeref eylerim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul Vilâyeti'nde temin-i asayiş ve idare-i umur için devâir-i aidesine evâmir ve talimat-ı lâzime itâ eylemiştir. Ordularımız Mudanya Konferansında tayin olunan huduttan ileri geçmeyeceklerse de, İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bilfiil teessüs etmesi ile asayiş ve inzibatu temin; münhasıran Hükümet-i mezkûreye teveccüh ettiğinden Şark-i Trakya'ya olduğu veçhile tarafımızdan İstanbul'a dahi inzibat-ı memurin ve kıtaatının gönderilmesine ihtiyaç olduğu müsellemdir. Bu vaziyette Düvel-i İtilâfiye kıtaatının İstanbul mıntukasında devam-ı ikâmetine lüzûm ve imkân görülmeceğini kuvvetle ümit etmekteyim. Bu münasebetle Lozan Sulh Konferansının netayic-i müsbete vermesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin halisâne ümitleri cümlesinden bulunduğunu beyan ile kesb-i şeref eylerim.

*5 Teşrin-i sâni 1338
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hariciye Vekili
İsmet"*

